

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЮ СЕРІЙНИХ СЕКСУАЛЬНИХ ВБИВСТВ

О.В. Александренко

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

Постановка проблеми. Серійні сексуальні вбивства стали предметом уваги науковців не в ХХ ст. й не в останні десятиліття. Вони вчинялися здавна, на всіх континентах і у багатьох країнах світу – ще за часів Давнього Риму й до наших днів. Історія зберегла імена серійних вбивць-садистів: римські цезарі Гай Цезар («Калігула»), Нерон, Тіберій, римський імператор Октавіан Август, француз Жиль де Ре («Синя Борода») та ін. Проте, найбільш «багатим» на серійні сексуальні вбивства стало ХХ ст. Світ потрясли злочини Кеннета Б'янкі і Анджело Буоно («Хілсайдські вбивці»), Джона Гейсі («Чиказький вбивця»), Еда Гейні, Джефрі Дамера («Мілуокський маніяк»), Теодора (Теда) Банді, Генрі Люкаса, Альберта Де Сальво («Бостонський душитель») – всі з США; Денніса Нільсена (Велика Британія), Денке та Фріца Хаарманнів (Німеччина), Марселя Пет'є (Франція), Марка Дютру (Бельгія), В. Кулика, А. Слівко – всі з СРСР, та ін. Лише доведених слідством у А.Чікатило налічувалося 52 вбивства, Г.Міхасевича – 36, С.Головкіна – 14, С.Ткача – 40, Ю Кузьменка (Україна) – 13.

Серійні сексуальні вбивці стали персонажами багатьох літературних творів, зокрема, Томаса Харріса («Мовчання ягнят», «Ганнібал», «Червоний дракон»), Бориса Акуніна («Декоратор», «Особливі доручення»), Патрісії Корнуел, Кеті Райх, Тес Геррітсен; художніх фільмів: «Бостонський душитель», «Громадянин Ікс», «Евіленко», «Зодіак», «Могильщик Гейсі» та багатьох інших.

Як свідчить практика, всі маніяки були затримані зазвичай випадково, а не були встановлені шляхом цілеспрямованого пошуку. Відносно багатьох з них взагалі не виникала підозра, а стосовно деяких вона згодом була знята. Крім небажання керівників правоохоронних органів показати справжнє положення справ із вказаними злочинами, а звідси – невикористання дієвих заходів щодо їх розкриття та розслідування, причиною неефективної протидії серійним сексуальним вбивствам є недостатнє вивчення вказаного явища, що не дає змоги розробляти відповідні практичні рекомендації для слідчих. Зокрема, досі немає єдності думок науковців і практиків щодо поняття, сутності та підстав класифікації вказаних злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням серійних сексуальних вбивств у різні роки присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні вчені-криміналісти, психологи і практичні працівники: Ю.М. Антонян, С.А. Афанасьєв, В.В.Бураков, О.О.Бухановський, В.І. Іванов, В.М. Ісаєнко, А.І. Дворкін, О. В. Тихонова, О.Л. Протопопов, А. В. Старушкевич, І.В. Усанов та ін.

Проте, як доводить їх аналіз, одним із суттєвих недоліків вказаних робіт є певна поверхневність проведених досліджень, що заважає вивченню серійних сексуальних вбивств з метою винайдення ефективних методів їх попередження, розкриття та розслідування. Достатньо зазначити, що деякі дослідники вважають «серійні сексуальні вбивства» і «вбивства на сексуальному ґрунті» – синонімами. Для опису цих злочинів також використовуються терміни «серійні вбивства» та «сексуальні вбивства». Проте, термін, як і поняття, повинен бути єдиним, який не допускає різних тлумачень, що тільки шкодить вивченню такого явища як «серійні сексуальні вбивства».

Мета статті полягає у розгляді та аналізі існуючих поглядів щодо поняття та підстав класифікації серійних сексуальних вбивств.

Основні результати дослідження. Докладне ознайомлення з існуючими науковими працями з вказаної проблематики та їх аналіз дозволив визначити наступні проблеми, пов'язані з визначенням поняття серійних сексуальних вбивств і підставами їх класифікації.

Термін «серійні вбивства» є досить широким, загальним, що включає в себе вбивства за різними мотивами. Їх достатньо докладно розглянув у своєму дисертаційному дослідженні В.М. Ісаєнко, навівши поняття в класифікацію серійних вбивств (7 видів) [1, с. 32]. З його класифікації лише один вид стосується предмету нашого розгляду: «вбивства, вчинені із зґвалтуванням або задоволенням статевого потягу в іншій формі, особами, які у побуті називаються маніяками». Цікаво, що В.М. Ісаєнко також відзначає, що «серійними слід вважати тільки багатоепізодні вбивства, що носять сексуальне забарвлення» [1, с. 33]. На наш погляд, у автора вбачається нерозуміння сутності безумовно сексуальних вбивств (за формулюванням авторів «Посібника з розслідування сексуально-садистських вбивств» [2]).

Використання багатьма науковцями терміну «сексуальні вбивства», на нашу думку, є зовсім неприйнятним, оскільки він надто розпливчатим і уводить від розуміння сутності вказаних видів вбивств. Саме тому на практиці припускаються помилок у кваліфікації злочинних діянь. Так, у багатьох літературних джерелах, навіть у дисертаціях першим серійним сексуальним вбивцею СРСР називають В. Іонєсяна («Мосгаз») (зокрема, дослідження О.В. Тихонової та ін.). Хоча вбивства він вчинив з інших, не сексуальних, мотивів, а з метою заволодіння майном або для усунення свідків злочину. Не є серійним сексуальним вбивцею також А. Онопрієнко (прізвище якого деякі дослідники навіть наводять з помилками: «Онупрієнко, «Анупрієнко» (О.В. Тихонова). Справедливо поставити тут питання про глибину подібних досліджень.

Визначення поняття серійного сексуального вбивства є важливою складовою належного науково-методичного й криміналістичного забезпечення

діяльності правоохоронних органів по їх виявленню, розкриттю, розслідуванню, а також попередженню вказаних злочинів. Поняття дозволяє виділити основні ознаки злочинів, які будуть використані в діяльності по боротьбі з ними. Правильно зазначається, що: «Поняття виступає як уявна фіксація певного предметного змісту, як логічний спосіб організації, вираження цього змісту, виділення предметів того або іншого класу по їх певних, загальних ознаках, властивостям, зв'язкам, відносинам...» [1, с. 18-19]. Певне поняття, тобто поняття, що пройшло логічний процес визначення, – це вже поняття, яке дає знання певних відносин, у яких перебуває пізнавана річ [3, с. 42]. Лише визначивши поняття серійних сексуальних вбивств, знаючи їх ознаки і розуміючи їх сутність, можна успішно вивчати дане явище, характерологічні особливості осіб, які їх вчиняють, що дозволять розробляти ефективні практичні рекомендації для попередження й боротьби із цими злочинами.

Поняття серійного сексуального вбивства складається із трьох важливих і взаємопов'язаних поміж собою складових: кількісно-якісної ознаки – «серійне», характеру дії – «вбивство», і мотиву – «сексуальне». Якщо з приводу наміру й спрямованості дій злочинця на позбавлення людей життя ніяких заперечень або сумнівів немає («вбивство»), з приводу визначення критерію серійності й мотиву злочину можна зустріти різні точки зору.

Термін «серійний вбивця» вперше з'явився у 1976 р. при розслідуванні злочинів Теодора Банди, який скоїв більше 50 вбивств жінок, поєднаних із згвалтуванням [4, с. 214]. Називати такі злочини «серійними» запропонував агент ФБР Роберт К. Реслер [5]. З моменту появи поняття серійні вбивства його стали вживати у випадках вбивств із сексуальним підґрунтям [6, с. 32]. Наразі в літературі під визначенням «серійні вбивства» найчастіше мається на увазі саме сексуальний мотив злочину (В.В. Бураков, О.О. Бухановський та ін.). У радянській криміналістичній літературі поняття «серійне вбивство» сформулював у 1991 р. Ю.М. Самойлов, розуміючи під ним здійснення особою або групою осіб декількох злочинів даного виду, що мають логічний зв'язок, той самий об'єкт посягання, однаковий мотив, спосіб, місце вчинення злочину тощо [7, с. 60].

Серійні вбивства принципово відрізняються від масових вбивств, мотиви яких найчастіше є зрозумілими. Варіантом масового вбивства є так зване «запійне» вбивство – коли злочинець переїжджає з одного місця в інше, вбиваючи при цьому людей, або вбиває не в один, а в кілька днів або навіть тижнів. Проте, «масові» і «серійні» вбивства – різні речі. Єдине, що їх іноді пов'язує, це значна кількість жертв. Однак, різняться мотиви, місця й способи їх вчинення, потерпілі. Саме серійні вбивці є самими небезпечними і безжалісними, часто вчиняють злочини з особливою жорстокістю. Особливо виділяються серед них вбивці, які вчиняють вбивства за сексуальних мотивів. Вони найчастіше супроводжують свої дії певним ритуалом, залишають на місці злочину «автограф», часто входять в азарт, починаючи своєрідну «гру» з правоохоронними органами (Джек Різник, Г. Міхасевич, С. Ткач та ін.), жертвами якої стає велика кількість людей.

В криміналістичній літературі наводиться ряд визначень серійних вбивств: як вчинених у різний час двох і більше вбивств, що характеризуються

подібністю мотиву, часом, місцем й обстановкою злочинів, однотипністю способів здійснення й приховування злочинів, збігом характеристик особистостей загиблих та іншими ознаками, що відобразилися в слідовій інформації, які дають достатні підстави для висунення версії про їх здійснення однією особою (особами) [8, с. 11].

Аналіз літературних джерел показав, що загальноприйнятого визначення сексуального вбивства не існує. Можна зустріти різні терміни: сексуальне вбивство, вбивство на сексуальному ґрунті, за сексуальними мотивами, сексуально-садистське вбивство [9, с. 211; 10, с. 8], «еротичне вбивство» [11, с. 314]. В медичній літературі також можна зустріти наступні визначення: вбивство для задоволення сексуальної потреби, вбивство, пов'язане із сексуальними переживаннями й мотивами [12, с. 122; 13, с. 221]. Дуже загальним, таким, що допускає різне тлумачення, слід вважати термін «вбивство за сексуальних мотивів», під яким, як правило, мають на увазі злочин, «...коли позбавлення життя жінки пов'язане з порушенням її полової недоторканності, найчастіше зі зґвалтуванням» [14, с. 168].

Деякі автори під серійними вбивствами найчастіше мають на увазі саме сексуальні вбивства. Наприклад, В.В. Бураков і О.О. Бухановський визначають серійні вбивства як «специфічний приватний варіант багатоепізодного садистського насильства, спрямованого проти особистості і статевої недоторканності громадян, здійснюваного, як правило, в умовах неочевидності злочинцем, специфічна дисгармонія особистості якого закономірно приводить його у стан психічної або психофізичної дезадаптації, що й визначає психолого-психіатричну потребу в компенсації та комфорті (психічному й/або фізичному)» [15, с. 47]. Окремі дослідники не дають визначення «серійні сексуальні вбивства» або «сексуальні вбивства», а наводять їх класифікацію, з якої видно, які саме підвиди вбивств (сексуальні) вони мають на увазі (М. Тартар, Ріхард фон Крафт-Ебінг, К. Імелінський, Є.Шорш та ін.) [16-17, 11 с. 367; 2, с. 5].

При визначенні поняття серійних сексуальних вбивств можна приєднатися до думки В.В. Буракова та А.О. Бухановського, висловленої стосовно дефініції серійних вбивств, під якими вказані автори розуміють саме їх сексуальний вид. Суть їхньої позиції в наступному: як важливо єдине розуміння того самого явища, а саме певної частини серійних вбивств, і кримінологом, і психіатром, і психологом, і практичним працівником правоохоронних органів. Необхідно виробити єдине, строго наукове, що має практичну значущість визначення терміну «серійні вбивства» для того, щоб виключити необґрунтоване розширення або звуження кола правових явищ, які охоплюються даним визначенням [15, с. 44].

Аналіз визначень «серійних сексуальних вбивств», які наводяться в літературі, показує, що всі вони можуть бути розділені на два види: 1) визначення, дані по кримінально-правовим (Ю.М. Антонян, В. А. Верещагін, С.А. Потапов, Б.В. Шостакович; О.Л. Протопопов, Е.Т. Самовічев; Л.А. Соя-Серко і В.С. Мінська), і 2) визначення, надані за іншими підставами (С.А. Афанасьєв, В.І. Іванов, В.В. Новик, В.В. Бураков, А.О. Бухановський та ін.).

При визначенні поняття «серійні сексуальні вбивства» основним, на нашу думку, є встановлення критерію віднесення вбивства до даного виду. Тут слід погодитися з О.Л. Протопоповим, що таким є задоволення статевої пристрасті, здійснене в різній формі: споглядання агонії жертви, маніпуляції із трупом, садистські, некрофільні та інші подібні дії. Статевий акт може передувати вбивству, може йти за ним або взагалі бути відсутнім. Його відсутність компенсується катуванням, мученням жертви, її смертю, що є невід'ємною частиною наміру злочинця [18, с. 25]. Отже, серійні сексуальні вбивства О.Л. Протопопов визначає як неодноразові послідовні вбивства, які налічують два й більше епізоди, вчинені в різних місцях з метою отримання статевого задоволення [18, с. 27]. Але тут можна посперечатися щодо доцільності включення сюди такої ознаки, як «різні місця» і про те, що розуміти під словом «послідовні».

На думку А.В. Старушкевича, під поняттям «сексуальне вбивство» необхідно розуміти групу вбивств, що мають подібні (схожі) криміналістичні ознаки і безпосередньо пов'язані із задоволенням сексуального потягу [19].

До числа серійних сексуальних вбивств також відносять ті делікти, які можуть і не супроводжуватися властиво сексуальними діями, але по своєму внутрішньому змісті й суб'єктивному змісті пов'язані зі статевим життям винуватця, а ще ширше – з його відносинами із представниками іншої статі [20, с. 6-7]. Останнє видається важливим у визначенні поняття «серійні сексуальні вбивства», оскільки, ігноруючи це, до таких можна віднести й вбивства, вчинені з метою приховування ряду (серії) інших статевих злочинів, наприклад, зґвалтувань.

Можна помітити, що серед розмаїтості запропонованих науковцями визначень поняття «серійні сексуальні вбивства» автори єдині лише в тому, що під серією таких вбивств слід розуміти кількість епізодів (два й більше епізоди) і мотив (пов'язані зі статевим життям, з одержанням статевого (сексуального) задоволення). Відносно ж інших, дуже важливих, на наш погляд, у цьому випадку складових даного визначення думки вчених різняться.

Наявність типового способу або місця нападу, знаряддя злочину тощо не повинні бути визначальними і обов'язковими ознаками серійності, тому що вони повністю залежать від психологічних особливостей злочинця, який, удосконалюючи механізм нападу з метою полегшення його здійснення, більш вмілого приховування його слідів, або з метою посилення статевого порушення, може змінити і місце, і спосіб, і знаряддя злочину, продовжуючи в той же час нападати, наприклад, на певну вікову категорію потерпілих [20, с. 7].

При визначенні поняття «серійне сексуальне вбивство» необхідно також враховувати наступне. Позбавлення потерпілого життя в цьому випадку здійснюється з метою завершення з ним чергового «сеансу» одержання сексуального задоволення, щоб перейти до наступного. Після цього у вбивці обов'язково настає період утримання від вбивств (період «емоційного спокою»), який може тривати достатньо тривалий час (дні, тижні, місяці й навіть роки), після якого в злочинця знову виникає така потреба і він знову чатує на

наступну жертву. При вчиненні «масового» вбивства такий період відсутній, що відрізняє серійні сексуальні вбивства від інших видів вбивств.

Вчинення вбивства може також бути засобом отримання сексуального задоволення, якщо іншим (природнім) способом одержати його злочинцеві неможливо. Мова також повинна йти про скоєння злочинів однією особою, тому що лише у такому випадку можливе одержання сексуального задоволення. Як свідчить слідча і судова практика, серійні сексуальні вбивці здебільшого є одинаками.

Критично проаналізувавши існуючі погляди на природу і сутність сексуальних вбивств, запропонуємо своє визначення поняття «серійні сексуальні вбивства». Ними є два і більше навмисних вбивств, скоєних однією особою з метою задоволення своїх сексуальних потреб, протягом певного періоду часу, які можуть перериватися періодом «емоційного спокою» злочинця. При цьому само вбивство може виступати як засіб подолання опору жертви й подальшого здійснення з нею дій, спрямованих на одержання сексуального задоволення. Або ж як спосіб приховування самих злочинних дій сексуального характеру (згвалтування, педофілія).

Існують різні думки науковців щодо класифікації серійних сексуальних вбивств. Засновник сексопатології віденський психіатр Р. Краффт-Ебінг розрізняв два різновиди сексуальних вбивств: вбивства, ціль яких усунути єдиного свідка злочину, і вбивства, вчинені під впливом солодкопристрасті [11, с. 367]. До появи його наукових робіт німецькі юристи використовували термін «Lustmord», який означав вбивство заради задоволення, для забави і сексуальної насолоди [16, 5, с. 24]. К. Імелінський розрізняв вбивства: з метою одержання солодкопристрасних переживань; вбивства як засіб подолання опору жертви при згвалтуванні; з метою позбавити жертву можливості покликати на допомогу у момент переживання оргазму; для приховування сексуального злочину і позбавлення від свідка згвалтування, а також за інших мотивів, які зовні нагадують вбивства з метою одержання насолоди [17, с. 314-315]. Окремі вчені класифікують серійні вбивства виходячи з результатів медичних (сексологічних) досліджень, підрозділяючи такі вбивства на 3 групи: вбивства як кульмінація садистського перверсного розвитку; вбивства як прорив сексуальної деструктивності; вбивства, пов'язані зі згвалтуваннями [2, с.7]. І.В. Усанов наводить 8, а «криміналістична» класифікація А.В. Старушкевича включає в себе 15 таких підстав [6, с. 49-55; 19, с. 11-12]. Існують й інші підстави для класифікації, які за обмеженого обсягу публікації не маємо змоги тут навести.

Правильно відзначається, що класифікація сексуальних вбивств має не тільки медико-психіатричний зміст, але й представляє значну криміналістичну цінність, тому що кожна група цих злочинів, виділена в рамках відповідної класифікації, залежно від своєї специфіки вимагає своєрідних методів і прийомів розслідування, а виходить, і застосування різних окремих криміналістичних методик [2, с. 5]. Тому підстави для класифікації повинні бути значущими, насамперед, у практичному плані, для забезпечення потреб правоохо-

ронних органів у розкритті і розслідуванні вказаних злочинів, а також слугувати цілям їх наукового дослідження.

Висновки. Враховуючи викладене й актуальність практичної значущості наукових рекомендацій, підстави для класифікації серійних сексуальних вбивств повинні вибиратися, виходячи з криміналістичної характеристики даних злочинів. Наприклад: залежно від місця, способу вчинення і способу приховування злочину; за знаряддям вчинення злочину; за статтю та віком жертви. Можлива також класифікація серійних сексуальних вбивств за такою підставою, як залишення жертви у живих, коли злочинець її відпускає, відмовляючись від здійснення відносно неї злочинних дій. У такому випадку жертва має інформацію про всі дії злочинця, які можна використати для його встановлення. Вказані підстави для класифікації містять у собі всі основні та необхідні для встановлення злочинця дані, які можна отримати вже при огляді місця події і трупа та успішно використати на першочерговому етапі розслідування серійних сексуальних вбивств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Исаенко В.Н.* Проблемы теории и практики расследования серийных убийств: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Исаенко Вячеслав Николаевич. – М., 2005. – 422 с.
2. *Афанасьев С.А., Иванов В.И., Новик В.В.* Особенности расследования сексуально-садистских убийств: Учебное пособие. С.-Пб, 1993. – 80 с.
3. *Савинов А.В.* Логические законы мышления. (О структуре и закономерностях логического процесса). – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – 234 с.
4. *Лавров Н.Н.* Маньяки: охотники на людей. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 252 с.
5. *Ressler, R.K., Burgess, A.W., Douglas J.E.* Sexual Homicide: Patterns and Motives. – Lexington, MA: D.C. Health, 1988.
6. *Усанов И.В.* Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Усанов Игорь Владимирович. – Саратов, 2003. – 219 с.
7. *Самойлов Ю.М.* Организация работы правоохранительных органов по раскрытию серийных убийств // Расследование убийств в зарубежных странах Сб. ст. / Под ред. В.М. Бурькина, Г.В. Дашкова. – М.: Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1991. – С. 60.
8. *Горбулинская И.Н.* Использование специальных познаний в процессе расследования серийных убийств (первоначальный этап расследования): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Горбулинская Ирина Николаевна. – Барнаул, 2007. – 252 с.
9. *Антонян Ю.М., Ткаченко А.А.* Сексуальные преступления. – М., 1993. – 320 с.
10. *Афанасьев С.А.* Криминалистическая характеристика и типовая программа расследования сексуально-садистских убийств: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.09 – СПб.: Гос. университет / С.А. Афанасьев. – СПб.: 1992. – 20 с.
11. *Крафт-Эбинг Р.* Половая психопатия / [пер. с нем.]. – М., 1996. – 591 с.
12. *Старович З.* Судебная сексология. – М., 1991. – 178 с.
13. *Антонян Ю.М., Ткаченко А.А., Шостакович Б.В.* Криминальная сексология. – М.: Спарк, 1999. – 464 с.

14. Осмотр трупа на месте обнаружения: Руководство для врачей / Под ред. А.А. Матышева. – Л., 1989. – 264 с.
15. Бураков В.В., Бухановский А.О. Серийные преступления: подходы к дефиниции // Серийные убийства и социальная агрессия. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 47.
16. Tartar M. Lustmord: Sexual Murder in Weimar Germany. – Princeton: Princeton University Press, 1995.
17. Имелинский К. Сексология и сексопатология. – М., 1986. – С. 314-315.
18. Протопопов А.Л. Расследование сексуальных убийств. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 226 с.
19. Старушкевич А.В. Криміналістична характеристика сексуальних вбивств: поняття, зміст, значення для розслідування: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.09 – Нац. акад. внутр. справ /А.В. Старушкевич. – К. : 1998. – 19 с.
20. Бродченко О.И., Логунова О.А. Психолого-криминалистическое обеспечение раскрытия серийных сексуальных преступлений: Методическое пособие. – М., 2003. – 118 с.

Александренко О.В. До питання про визначення поняття та класифікацію серійних сексуальних вбивств

У статті розглядаються та аналізуються погляди науковців щодо визначення поняття серійних сексуальних вбивств та підстав для їх класифікації.

Ключові слова: *серійні вбивства, сексуальні вбивства, визначення сексуального вбивства, класифікація серійних сексуальних вбивств.*

Александренко Е.В. К вопросу об определении понятия и классификации серийных сексуальных убийств

В статье рассматриваются и анализируются взгляды ученых на определение понятия серийных сексуальных убийств и оснований для их классификации.

Ключевые слова: *серийные убийства, сексуальные убийства, определение сексуального убийства, классификация серийных сексуальных убийств.*

Aleksandrenko O.V. To the question about the definition of concept and classification of serial sexual murders

In the article discusses and analyzes the views of scholars on the definition of serial sexual murders and the basis for their classification.

Key words: *serial murders, serial sexual murders, determination of sexual murder, classification of the serial sexual murders.*

Стаття надійшла до редакції 08.02.2014.